

“ALENTO. Boletín de estudos polítecós”,
nº 1 e 2, xullo-agosto de 1934, pp. 17-32; nº 3, setembro de
1934, pp. 49-64; nº 7-8, xaneiro-febreiro de 1935, pp. 97-
112.

DIARIO DE UNHA VIAXE DE NAZONALISTAS.

GALEUZCA

Alvaro das Casas, 1933

Eispedizionario xuntamente con nazonalistas cataláns e bascos por terras de Galiza, Euzkadi e Cataluña, no que diu en chamarse viaxe triangular, tan soado pol-a empresa dende que se fixo pública a siñatura do Paito de Compostela, síntome na obriga de pór en coñecimento dos meus irmáns as incidencias i-emozóns da viaxe talmentes eu as vivín. Teño a certeza de que esta viaxe, deiquí a algún tempo, será lembrada como un dos acontecementos máis trascendentaes no desenrolo dos movementos nazonalistas ibéricos, e non sei resistir à tentazón de deixar pra aquele intre a miña referencia de testigo e protagonista. Veleiquí, pois, as miñas notas tal coal as fun enfiando no camiño. Apreséntoas espidas de literatura e de toda divagazón que non se refira dereitamentes ao propósito, eisenzalmente político, da nosa pelerinaxe.

24 xullo.

Batendo os sinos de San Bartolomeu horas de meiodía chegan ao concello de Pontevedra vinte viaxeiros cataláns

e nove bascos e con eles Otero Pedrayo que os acompaña dende Ourense. Estamos na súa espera Iglesias Vilarelle, Huesa, Bóveda, Candendo, Criveiro, Xosé Lino, García Vidal, Caramés, Basanta, Bastián González e algúns máis; a par meu os ultreyas Manoel Calveiro (vindo eisprofeso de Noia), Antón Miguez, Henrique González e Vieitez. No salón de sesións o alcalde Bibiano F. Tafall dí verbas de benvicia, verbas casteláns, protocolarias, cerimoniaosas ás que responden Pau Vila pol-os cataláns e Isusi pol-os barcos. Teño a impresión de que esto pode ser a chegada dunha tuna de Salamanca, pro de ningún xeito o saúdo de patriotas de tres nazóns que se entenden. Penso que ningún dos tres ouradores ficóu satisfeito e menos Tafall, sempre intelixente, que agora esquecéuse de que é o presidente da asamblea compostelán pro-Estatuto.

Do concello imos ao local do Partido Galeguista na rua de Tetuán, onde Alexandre Bóveda os saúda tamén en castelán, cousa que sorprende a todos, pois fai o saúdo en nome do consello do Partido. Eu dígolles unhas verbas en galego en nome do consello de Ultreya. Respóndennos Batista i Roca pol-os cataláns e a Srta. Xulia Urcelay pol-os bascos, en catalán i en eusquera.

Cada un na súa língoa vivimos intres de verdadeira irmandade. Amostrámoslles os locais respetivos e agasallámoslos con postaes, insiñas e publicazóns de Ultreya. Convén destacar o discurso da Srta. Urcelay. Dito en eusquera, nunha língoa da que non percebemos verba, atinxe o milagre -a voz, o xesto, a fe desta muller singular-

de impresioarnos a todos fundamente. Esta bela rapaciña parez que canta, que rí, que chora, que brinca, e o certo é que nos embelica a todos. No decorrer da viaxe comprobéi que nunhas terras e noutras conqueríu sempre o mesmo éisito. Eispréndido temperamento de muller!

Logo fumos ao Casino a gostar un coktel e delí ao Palace onde xantamos xuntos. Presidíu Otero Pedrayo e no meio da mesa puxéronse as bandeiras dos tres países que Huesa e Caramés procuraron.

En pouco máis de duas horas os viaxeiros ollaron o Museo, Santa María e ruiñas de Santo Domingo e às cinco saímos pra a Toxa, onde se fixo a merenda, convidados pól-os galeguistas de Pontevedra, despóis de deternos en Combarro, Raxó e Lanzada. Como supúñamos, este paseo pol-a beira da ría conmovéu aos viaxeiros; dixeron todos que endexamáis ollaran paisaxe máis fermosa. A serán é dunha quentura doeísima, o mar ten brilos de lóstrego, as somas dos piñeiros dan azúes esvaídos e mornos e alá, no lonxe, as cachoupas de Etribela e Loira branquexan coma gaivotas. Pau Vila, un dos máis insiñes xeógrafos cataláns, xa non topa verbas de gabanza e Renart, o finísimo dibuxante barcelonés, dalle que lle dás no seu blok, parez que quere deseñalo todo.

Por Vilagarcía e Cesures imos a Compostela. En Padrón unha lembranza a nosa Rosalía que semella ficar elí, entre as oliveiras escuras, no saudoso sagrado de Adina, fúlxada como unha bágoa de Deus.

Esváise o solpor e a noite ten unha deleitosa quietude de santidad. A estrada vai acugulada de autos, carros e romeiros -centos de romeiros, coma noutros séculos- e fáise unha algarabía e un estrondo de festa que embelica. Eu vou encadeirado rente da Srta. Rosa Busquet que me dí poemas de Maragall e de mosén Cinto e canta canzóns nosas adeprendidas na orela mediterrán.

En Compostela están na nosa espera D. Manoel Banel Fontenla, Casal, Barreiro Salaño, os irmáns Beiras, D. Xesús Carro, Carnero Valenzuela, Castelao, Guerra, Santiso Xirón, Cuadrado, Suárez Picallo, Alonso Ríos, García Suárez e moitos máis. Un bó recibimento. Non hai leito valdeiro nin pousada na que acollerse, e custa moitos traballos acomodar a tanta xente.

Alá pol-as once xuntámonos todos na praza do Hospital pra ollar o fogo, entre unha moitedume imponente. Despóis rubimos ao concello pra cumprimentar ao alcalde Sr. López Pol, que fai honras no Pazo de Raxoi, coma un rexedor dos bons tempos. Logo únha cervexa nó café Español onde damos con Eiroa, Maside e Colmeiro e perfilamos con eles unha eisposizón de arte galego en Barcelona, e despóis cada un ao seu niño que son horas andadas e o sono pode con nós.

25 Sant-Iago.

Os viaxeiros irmáns andan tolos de ledicia pol-a cidade. Xa viron o Sar, o pazo de Xelmírez, as Animas, Salomé, o Pórtico e a provisión mitrada a ritmo de

botafumeiro e son de chirimías. Compiten a quen eisprese millor o seu contento. Xa diron unhas voltas pol-a Ferradura e falaron cos labregos baixo os carballos céltigos de Santa Susana. Pau Vila leva enchido un mangado de quartelas, Renart non sei cantos bloks de dibuxo e o basco Irujo, que escribe en libretas coma os turistas ingleses, alá por meia dúcea delas. O venerable Sr. Planas, que foi rexedor da fermosísima vila de Sitges, dirixente da Lliga e gran amigo de Rusiñol, síntese algareiro coma un cativo, e Batista i Roca, que corréu as cidades máis nomeadas do mundo, dí a quen quere escoitalo que endexamáis ollóu recanto máis atrainte que esta vella e sagra cidade nosa.

Dende o concello saímos, en provisión cívica, ao moimento a Rosalía na Ferradura. Diante a banda municipal, logo ultreyas e galeguistas co-a bandeira do noso país que leva Antón Beiras, despóis os gaiteiros, logo bascos e cataláns co-as bandeiras dos seus países, logo cantos de patriotas e a final o concello co-as autoridás da cidade.

A carón da estatua forte e improvisado mitin nazonalista. Falan Castelao, Blanco Amor, Suárez Picallo, a Srta. Carmen de Gamarra por Euzkadi, a Srta. Picart e Pau Vila por Cataluña. Ovazóns interminabres, cramorosas, con berros do máis xúrdio arredismo. Algúns incidentes con patrioteiros hespañoes. Na verdade quen díu a nota foi a Srta. Gamarra, valente como as heroínas dos romances. A Srta. Picart falou cun lirismo fondo e conmovedor. Castelao fixo un discurso eiscesivamente literario; Blanco Amor

desfollou aínda máis literatura e Pau Vila, brevísimo, díume a impresión que estaba a lembrarse do seu xefe político Nicolau d'Oliver e procuraba restituir o mitin aos termos dun aito compatíbre co-a política do goberno de Madrid: acaso tiña medo que o mitin tivese graves derivazóns ou poidese dexenerar nunha perturbazón de orde púbrico. Este era o primeiro xesto nazonalista na viaxe, a primeira manifestazón política, e por forza tiña de infruir no resto da pelerinaxe. Suárez Picallo mostrou unha vegada máis ser un maravioso ourador de moitedumes, e a Srta. Gamarra sempre destacando a persoalidade relixiosa de Euzkadi, lostregou un rexo anatema contra a Hespaña que entusiasmou ao púbrico i enrabiscou ás autoridás que en moi pouco estiveron pra se retirar. A final as xentes apraudiron con bágoas nos ollos o hino galego e fóronse cando a música encomenzou a faguer soar o hino hespañol. Confeso que na miña vida asistín no meu país a un aito nazonalista de tan xurdia siñificazón, e de tanta trascendencia tendo en conta que escoltaron os discursos máis de cinco milleiros de persoas. A empresa non lle adicou moita importancia e a mesma Nosa Terra (órgao dos galeguistas) apenas no seu número de 30 de xullo lle adicou unha reseña breve e incompreta.

Dadas as catro xuntámonos na presidencia do Seminario de Estudos Galegos pra costituir Galeuzca (verba feita co-as primeiras letras do nome de cada un dos tres países).

Pol-a miña parte eu non tiña máis antecedentes que unha carta que me escribira Batista i Roca (data 26 xuño) consultándome o roteiro da viaxe, requerindo pra ela a colaboración de Ultreya, e ofrecéndome a estudo unhas bases de entendimento internazonal que xulguei dende o primeiro intre moi atinadas; os outros penso que estaban nas mesmas condizóns do que eu.

Preside Batista i Roca que lembra a Triple Alianza i- eisprica a xénesis de Galeuzca: a idea xurdíu en Barcelona nunha conversa sua con Monzón (siñificado nazonalista basco); meditou se no percorrer da viaxe dos ouservadores cataláns por Euzkadi; foi estudada por Palestra e consultada con algúns polítecós cataláns (teño a certeza de que o foi con Maciá e Cambó), e formalizouse nun proieito de paito que nos léu e que algúns de nos conocíamos. Este proieito está redaitado en catalán. Primeiramente acordamos:

a) Que en Galeuzca solamente interveñan partidos e orgaizazóns con crara tendenza nazonalista,

b) Que Galeuzca se orgaíce de tal xeito que, aínda sobrevivindo en Madrid troques polítecós que fagan imposible as labouras púbricas dos nazonalistas, poida continuar sempre os seus traballos encadrada nas leises xeraes da república hespañola.

Eu propuxen a participazón en Galeuzca da Unión Socialista Galega e a orgaizazón dura comité segredo que en calqueira intre poidese labourar con liberdade. Bóveda opúxose a primeira proposta i-eu retiréina; a segunda, a maoría dos presentes xulgáronna innecesaria, ficando a

defendela conmigo os representantes de Unió Democrática de Catalunya.

Despois de moito falar, ás nove e corenta da noite concrétase un paito que encomenza:

«Os que embaixo asiñan, axuntados na cidade de Compostela, na serán do Día de Galiza de mil novecentos trinta e tres, en representazón de orgaizazóns nazonalistas de Catalunya, Euzkadi e Galiza, acordan:

1.º «Crear Galeuzca como orgaísmo encarregado das relazóns antre istas tres nazonalidades», etc., etc.

E siñámolo todol-os presentes por este orden:

Batista i Roca e Dr. Girona, de Palestra; Pau Vila, de Acció Catalana; Pich i Salarich e Muñoz Castañer, de Unió Democrática de Catalunya; Dr. Dotxandabarat, Rezola e Isusi, de Euzkadi Buru Batzar; eu, de Ultreya; Manoel Irujo, de Nabarra Buru Batzar, e Alexandre Bóveda, de Partido Galeguista.

O paito fica escrito en galego e foi redactado por Bóveda. Cando saímos, todos afervoadamente impresoados, puxemos nas mans dos xornalistas unha nota comunicando o acordo, nota que foi trasmitida no intre aos xornaes de Cataluña, Euzkadi, Galiza e Madrid. Por telégrafo comunicámoslle a nova ao presidente de Cataluña, Maciá. Veleiqué a nota pra os xornalistas:

“Reuníronse en Compostela representantes nazonalistas bascos, cataláns e galegos, co ouxeto de costituir un orgaísmo que axunte con carácter permanente as aitividás patrióticas dos tres países. Acordóuse faguer un

segredariado en cada un dos tres países e ter unha confrenza no país basco na primeira quincena de outubro". A empresa galega publicou esta nota sin comentarios.

Despois de cear e de gostar un cafeciño no Derby fumos todos xuntos a ouvir os sinos da Berenguela na meia noite.

Praza da Quintana, no fío das doce. Noite de néboa con orballo de campía nas pedras. Silenzo, longo e fondo silenzo compostelán. Apertados un contra do outro os nacionalistas das tres patrias andamos a cismar na nova loita que encomenza. De súpeto caen os catro avisos cristaíños e logo a primeira badelada, litúrxica, centearia. Un arrepío centilea en todol-os ollos. Primeiro os cataláns, logo os bascos e logo nós entoamos o hino das tres terras, e ao final sae de nós todos un vítor à liberdade que resoa alá, na Quintana dos Mortos, cun históreao resoar de históreas.

26 xullo.

Erguémonos con moito sono; onte deitámonos casi no abrente. Vou con Antón Beiras e García Suárez a mercar en Liste unhas cerámicas de Cesures pra agasallar às rapazas cataláns e bascas en nome dos ultreyas de Compostela. En Santo Domingo ouvimos misa rente das campas de Rosalía e Brañas i-escoitamos unha práctica en galego do coengo López Carballeira que fai a peza de oratoria relixiosa máis bela que ouvín na miña vida. Os nazonalistas bascos conmóvense. Pomos un triskele de rousas bermellas na

campa de Rosalía e dúceas de nenos debruzan froles por riba das cinsas da morta inesquecible. López Carballeira conquira na salda da irexa unhas fortes ovazóns.

Salmos pra a Cruña. Eu vou nun auto con Rezola, Batista, Pau Vila e Irujo. Pau Vila -a final un xeógrafo- soio se intresa pol-a paisaxe e inquire a cotío refrenzas do roteiro; Irujo, intrésase máis pol-os probremas económicos e atuga de apontamentos as suas libretiñas.

Detémonos no Carral diante o moimento aos mártires das nosas liberdades. A xente arredéanos curiosa. Un escolante fáinos cumprimentos.

Avistamos a Cruña. Gabanzas; Iedicia. Imos directamente ao cementerio a debruzar froles nas campas de Pondal, Murguía e Curros.

Na serán paseo pol-a cidade: cidade vella, San Carlos, o Faro... Os galeguistas cruñeses ofrécennos un cap na Terraza, onde nos xuntamos alá por un cento de irmáns. Falamos Víctor Casas, o venerable mestre LUGRÍS e máis eu; as nosas decrarazóns arredistas arrincan longas ovazóns. Respónden nos Xulia Urcelay, Muñoz Castañer, Isusi, Pau Vila que fai unha admirabile síntesis do movemento nazonalista catalán remarcando a sua siñificazón, nos primeiros tempos, inteleitualista.

No cinema, despois da meia noite, ollamos as fitas que traen os cataláns reseñando as aitividades de Palestra. Non entusiasman aos galeguistas cruñeses, xentes de sinalada tendencia ezquerdista.

27 xullo.

Saímos pra Betanzos con Prácido Castro e Mosteiro que nos amostran os recantos máis fermosos da antiga vila. Eles fican e nós, por Pontedeume, dirixímonos ao Ferrol, onde chegamos despois da unha sin que ninguén nos agarde.

Estamos a xantar cando aparéz o loitador nazonalista García Pereira e logo unhos concellales a convidarnos pra un foliÓN que se fai en honra dunhos eiscursionistas de Lar Gallego, de Madrid, xentes de calquera parte que veñen pasar un breve vran económeco pol-as nosas cidades. Por unanimidade acórdase non asistir procurando unha disculpa.

Na compañía de García Pereira, Carballo Calero, Valeiro Caramés, Torrente, o insiñe pintor Bello Piñeiro e os irmáns Brañas, imos faguer paseo pol-a ría camiño da Graña. Eiquí é onde con Renart e Bello Piñeiro acordamos faguer unha bandeira pra Galeuzca, a coal bandeira fica acordado que sexa: partida en banda co-as cores da galega, tendo no tercio superior as cores bascas e no inferior as cataláns.

De regreso faguemos un pequeno mitin no Ateneo; falamos Carballo, Irujo, Batista e máis eu, todos na máis rexa ortodosia nazonalista. Asistíu moita xente que, ao que parez, ficóu moi satisfeita.

Telegrafiamos a Valencia onde vai dar comenzo a semán valenzanista .

Ando o máis da noite a pasear e falar con García Pereira en col do Partido Galeguista e coincidimos en que si non acentúa o seu senso nazonalista pode contarse por morto.

28 xullo.

Pouco despóis das sete salmos pra Viveiro onde nos detemos un pouco a conversar con Ramón Villar Ponte, o gran nazonalista, e algúns galeguistas. Alá pol-a unha chegamos a Ribadeo, onde nos agasallan irmáns ultreyas que son eísempro de amabilidade. Orgaízo co Prieto a saída da patria: os autos vanse por Castropol e nós cruzamos a ría nunha motora, na que se arriou a bandeira da Hespaña pra izar a nosa. Cruzamos a ría cantando os hinos basco, catalán e galego. Na outra banda carabineiros, moita rapazallada e un crego de ollar serodio que nos fita coma unha curuxa. Non embargantes hastra Luarca percébase unha fonda simpatía pra nós ao decatarse a xente das nosas bandeiras; teño pra mín que esta é unha bisbarra de fácil infruenza pra os nazonalistas galegos. En Luarca agarda por nós o auto dos bascos, que saíra diante, e as Srtas. Urcelay e Gamarra regálanme a bandeira de Galeuzca que maxináramos no Ferrol, que elas foros cosendo de camiño e que estrenaréi en Euzkadi.

Qué impresións leva esta xente do meu país? No aspecto turísteco maraviosas: dou por certo que na vida ollaron paisaxes máis fermosas nin perspeitivas máis belas. No aspecto económeco pensan que somos un país probe, cheo de posibilidás, pro nun retraso lamentabre. No aspecto

políteco pensan que o temos todo por faguer e que non imos por bó camiño, pois o galeguismo, asegún coidan, non procura o contaito co-as masas e a sua conquista, sinón que se pecha en castelos de marfín outamente categorizados pol-a inteleitualidade, pro afastado do terreo das loitas cotidiáns. Unánimemente os eispedizonarios vese que sinten fonda estima por Otero e certo respeito por Bóveda que lies díu a impresión de sere un bó orgaizador ainda que non o políteco que pereisa a galeguidade; os bascos falan algunha vegada de Castelao con refrenza à sua amistade con Aguirre, e ningún se lembra de Risco que pra mín é o esprito máis rexo do nazonalismo. A lembranza de Compostela asoballa total-as outras lembranzas de terras, cidades e hourizontes, e o convivio co-as mocedades sulaga e desdibuxa o perfín dos nosos homes. A coito escolto este comentario: estes mozos son os que teñen de refaguer o galeguismo. Teño pra mín que levan a impresión de que os agrupamentos galeguistas son cousa esí como os antigos ateneos provinciáns, bons pra xuntar artistas, poetas i-eruditos, mais ausolutamente desartellados dos movementos xeraes da opinión e alleos às verdadeiras preocupazóns do intre: aizón revoluzionaria, probremas económecos, infruencia no operariado, etc. Na millor oportunidade non viron xuntos a máis de trinta galeguistas do partido.

Alá imos pol-a estrada asturián. Sono, tristura, saudade. Pecho os ollos; acordo dadas as oito; perto das nove e meia chegamos a Xixón con tempo pra ouvir

estoupar unha bomba que os anarquistas puxeron rente ao club de Regatas, faguendo un estrondo que arrepía à cidade. En Xixón ceamos e durmimos no Hotel Asturias, que apenas ten xente.

No café converso longamente con Manoel Irujo que me dí que o probrema de resoluzón máis urxente pra o galeguismo é o ingreso na seición de minorías da Sociedade de Nazóns, onde temos de concurrir pra a asamblea de setembro. Isto -dime- suporía darlle ao galeguismo unha categoría internazonal e conquistar unha posición ventaxosa pra o día de mañán; por outra o ingreso está garantido despóis do viaxe pol-o noso país de Mr. Amende e co informe e rapors das delegazóns basca e catalán. Dacordo.

Nó meu coarto longas parrafadas con Batista i Roca qué me impón en certos antecedentes do basquismo.

29 xullo.

Os cataláns vanse no seu autobús; eu parto no auto dos bascos que denantes da saída aínda teñen non sei cantas dúceas de confrenzas telefónecas con Bilbao: estas xentes repárase que teñen moitos cartos e sábenos aproveitar ben nunha orgaizazón en todol-os aspeitos perfeita. Coitados de nós que aínda estamos coma no 1918 e aínda non podemos xuntar corenta pesos.

As dez arrincamos e xuntámonos en San Vicente de la Barquera pra xantar cos cataláns. Hotel que me parez un leilón de Lisboa; moitas antiguidades e cousas máis ou

menos vellas que soio lles falla ter unha carteleira co prezo en libras.

Cobas de Altamira e Santillana do Mar. Denantes das sete chegamos a Castro Urdiales. Os cataláns sinten a súa morriña; os bascos non calan a súa inquietude xa nas portas do casal. Irujo fala en euskera cun limpiabotas peisán -e nazonalista tamén- que goza ollando as nosas bandeiras entre os casteláns. Pasan unhos persoaxes socialistas de Bilbao que nos ollan receosos; Isusi conóceos e fala con eles: sospeitamos que teremos incidentes denantes da chegada. Agardamos non sei a qué pra sair. As xentes que pasan rente de nós

ollan con antipatía as bandeiras dependuradas nos nosos autos e dín non sei qué contra os separatistas. Rezola fala co Euzkadi Buru Batzar e dadas as oito saímos pra Bilbao.

Entramos con noite na fronteira basca. Na estrada, à man esquerda, un belo e forte casal de pedra que ten xeito de alfándega onde agardan por nós comisións e persoaxes nazonalistas. Saúdos breves.

En Somorrostro agárdanos unha ovazón enorme. Acougamos no Batxoki, invadido de xente. Cando voltamos aos autos goras a Euzkadi Eskatuta, a bandeira bicrucífera en outo, que conquiren unha bárbara intervenzón da policía con algunhas detenzóns. Protestamos delas; como si non. Os diputados Bastarrexia i-Estelrich falan cos oficiaes pro tampouco conquiren ren. Confrenzas telefónicas co gobernador; como si tal cousa. Está visto que na viaxe

teñen de abondar estas festas: pronosticóumo Batista e acerta.

Outro acougo no batxoki de Santurce, estupendamente orgaizado: cociña pra parados, delegazóns de Solidaridad de Obreros Vascos, segredaria de Emakumes (mulleres nazonalistas), etc. Entre os milleiros de mulleres, homes e rapaces que agardan por nós o ledo saúdo de Haide de Aguirre, muller intresantísima de eistraordinarios merecimentos. Estóu fondamente conmovido.

Bilbao. Hotel Arana. Xantar na intimidade. Longa conversa con Isusi, Rezola, Irujo e Dotxandabarat. Non sinto a máis pequena fadiga. Déitome máis das tres horas encheito de espranzas e ledizas.

30 xullo.

Sáimos dadas as dez pra o batxoki de Ondarreta. Correspóndeme ire no auto do presidente das xuntas municipais D. Lois de Arbeloa (Arbeloá Tár Koldobika) que me vai documentando en col do movemento nazonalista de Euzkadi; é un vellote rexo, de afervoado patriotismo, que foi moi amigo de Arana e compuxo no primeiro movemento dos restauradores. Leva sempre posta a esvástica no ollo da solapa, fala o eusquera perfectamente e loce uns cartóns de visita co-a bandeira nazonalista en cores. Fai corenta e un anos que milita no nazonalismo: dende os 15 da sua vida, cando era estudante e se escoitaban pol-o país os primeiros morras à Hespaña. Eran os tempos heroicos e guerreiros. Cativa este home pequeno, miúdo, que aperta

os dentes ao falar de Castela, sempre infantil e xeneroso e soio enrabexado cando lle nomean a terra escravizadora; este homiño que semella pol-o feitío un coitado mercader pro que na sua ollada leva lumes de caudilaxe, e a quen todos reverenzan nun sagro e ancestral senso de xerarquía. Dime que no xuntoiro de Bilbao falan basco o corenta ou cincuenta por cento dos nazonalistas. Na xuventude basca, que depende da xunta que ele rexenta, díronse este curso trinta aulas de língoa con máis de 5.500 alumnos, e percísase ter en conta que a Diputazón sostén duas cadeiras de idioma pol-a sua conta. Dime- tamén que en Bilbao máis do oitenta por centó da poboazón é de raza basca e o cincuenta a sesenta da poboazón é sinaladamente nazonalista. Cóntame que o partido é oficialmente confesional, católico; que ten seus maores nemigos nos carlistas; que os que non son bascos non poden ter nele representazón de autoridade e que o sesenta a setenta por cento dos inscritos non chegan aos trinta anos. Na xunta municipal están vinculados:

Os gastechus - (cativos hastra os dazaseis anos).

Os mendigochoales - (orgaizazóns de eiscursionismo onde se fai o verdadeiro eisército nazonalista).

As emakumes - (mulleres basquistas).

A solidaridade de obreiros bascos - (orgaizazón proletaria controlada pol-o partido).

As xuventudes e o partido propiamente dito.

Todas estas orgaizazóns axúntanse nos Batxokis ou casaes de patriotas.

A figura máis respetable dime que é D. Lois de Arana Goiri, irmán do patriarca.

Os mitins poden orgaizalos calesqueira agrupamentos, pro comunicándollo á xunta municipal, pois sin o seu consentimento ren se pode faguer. Esta xunta é a autoridade suprema na sua xurisdizón, e ollai que pra os bascos o concepto de autoridade rnantense como en ningún país do mundo.

Dime que o núcleo máis forte do nazionalismo é o bairro das Sete Púas, e o bairro máis hespañolizado o de San Francisco, onde moran todol-os maquetos (eistranxeiros).

En Bilbao predomiña no partido a crase meia e dentro dele as xentes máis modestas.

No batxoki de Ondarreta, ledos, mariñeiros, encantados, están na nosa espera unhas dúceas de rapaces que cantan na nosa chegada o *Agur jaunak* fermosísima canción de saúdo pra os venerables, que resoa con grande solenidade.

Logo imos ao batxoki de Algorta, todo encheito de alocuzóns patriótecas, bandeiras e retratos dos persoaxes da causa. Uns nenos cantan unha maraviosa canción que dí:

Erguéivos, erguéivos bascos!

logo ten de chegar o día.

Satu xa pol-o abrente

unha luz doce e soave,

e por diante dela, fuxitiva,

váise a escuridade.

Como nos batxokis que levamos cumprimentado, ouséquiannos con doces e viños. Cántase a cotío. De súpeto, D. Lois -o San Marcos destes evanxéus- encomenza unha canzón que pon fogo en todol-os ollos. *Ere aberri, laztarrá...!* Cántana todos como si fosen a sere afusilados. Como se canta en eusquera eu non sei o que dí, mais teño a impresión que os conmove hastra o cerne. Logo Don Lois fáime a traduzón:

Miña coitada Pátrea
caíches baixo a punta do eistranxeiro.
Fora millor a morte!
Das tuas montanas ascendían denantes
ledos ofrecimentos ao ceo;
agora co-a invasón
hastra o vento enchéuse de maldizóns.
Porqué non te morriches, miña Pátrea?

No Hotel Eguía dánnos un xantar; dou por certo que a Sociedade das Nazóns non-os gostou millores. A festa fáise nos xardíns, fronte ao mar, cun tempo deleitoso de primaveira. Ao gostar o xampaña falamos, entre ovazóns apaixonadas, Batista i Roca, a señorita Urcelay, Irujo e máis eu. Gardo o menú asiñado pol-os presentes.

A final chega un fato de mociños espatadanzis. Nótase que estamos no bairro máis aristocráteco de Bilbao: son mozos elegantes, moi ben postos, de liñas fidalgas e xentís. Ollo por vez primeira na miña vida as antergas danzas desta raza úneca na terra. Primeiro o baile cos paus, logo un lider soavísimo, que ten cheiros de val de conto; logo

unha danza de fitas moi semellante á dos nosos danzantes de Allariz e a final ese fondo poema racial que remata cando os seis bailadores collen ao xefe da coadrilla que se fai morto, e ofrécenno ao ceo ergueito nos seus brazos rexos como mastros, brillantes como a espuma das ondas, fúlxidos como o arrebol. Confeso que rompín a chorar como un neno. Emozón como esta non-a voltarei a gozar na miña vida.

Saímos pra Bermeo, por esta estrada xa históreca onde fai ben pouco tempo máis de dez mil cidadáns deteron ao automóvel en que viaxaba o presidente da Hespaña botándolle nos ouvidos, a puñadas, este argumento que lle dixo un vello pescantín:

-Vosa Eiscelenza está a ver que con escolta e sin escolta podíamos matalo. Segá en paz sen camiño. Mais vexa, e non esqueza endexamáis, como as xentes de Euzkadi maldicen da Hespaña e amostran sen desexo de liberdade.

E presidente e ministros continuaron calados e tiveron que zugar seu ridículo os policías forasteiros.

Detémonos no refuxio de Solube ollando unha paisaxe fermosísima. Logo en Bermeo onde máis de catro milleiros de persoas saúdannos con vítores, arrodeando nosos carruaxes e purrando por apertarnos as mans. Detémonos logo uns intres en Mundaka, onde os veciños todos estoupan nun cramor de patriotismo. Logo imos a Sukarrieta, aldeíña pequena, onde se gardan as cinsas de Sábino Arana.

O pobo enteiro arrodeia o cemiterio no que soio entramos as representazóns, e nenas e nenos con traxes nazonaes. Na porta da capela, pequena como a dos nosos sagrados aldeáns, unha lousa sinxelísima dí en eusquera que eiquí repousa o restaurador. Fáise un longo silencio arrepiante. O insiñe D. Lois de Arbeloa, con bágoas nos ollos, dí non sei qué en lembranza do patricio. O deputado catalán da Esquerda, Riera Punti fala, tamén na súa língoa, en honra e gloria do morto inesquecible. Por Galiza digo eu en galego unhas verbas, e son o primeiro conmovido.

Rexistro unha anéidota curiosa. Este cemiterio arrodeado de outa muradela, ten enriba da porta o fuste dunha cruz que foi crebada o 14 de abril. Cando saímos, baixo arcos de froles que entreteceron as fiandeiras, detéñome un intre con dúas nenas e pergúntolles:

-E vos, sodes hespañolas?

Ollanme con rencor e receio, e dínme de súpeto:

-Non seor.

-¿Por qué?

A máis nena, sen vacilazóns, responde amostrando a porta:

-Porque os hespañoes son os que rompen as cruces.

I-eu vexo, no fondo da resposta, hastra a incompatibilidade relixiosa desta raza co-as xentes da Hespaña.

Logo a Guernika, onde agarda tamén unha moitedume. Catro pillabáns carlistas dan un *viva España* e por pouco son esmagados a poutadas; é o berro de loita por

que a cotío encomenzan os morras ao invasor, os gora Euzkadi Eskatuta, e un estrondo de mil diaños. Si agora saíse a guarda cevil dou por descontado que a debullaban.

A Casa das Xuntas, ampla, solemne, tradizional, non é con todo o que máis me conmove desta viaxe. Seméllame -e descúlpese unha nova sinxeleza das miñas anotazóns- un monumento máis pra turistas. No álbum escribo estas tiñas:

«Euzkadi: pátreia irmán da miña; irmán na dor, na mágoa, na escravitude. Que cando volte a ti te encuentre xa ceibe, soberán dos teus destiños, a camiñar leda e xurdia pol-os limpos roteiros da tua histórea que a Hespaña -bárbara- crebóu.

Xa ben de noite voltamos a Bilbao. Despóis de ceamos imos a unha festa que nos ofrece a Xuventude Basca, onde centos e centos de mozos loitan por comprimentarnos, pedirnos retratos, autógrafos, lembranzas... Escoito canzóns fermosísimas que levan séculos a rodar por estas xenerazóns de hérois de lenda. Conozo a Federico de Eugarriza, un rapaz de vintecatros anos que ficou cego pol-o tiro dun monarquero nas eleicións do 12 de abril. Era dependente de comercio e ao ficar inútel os patriotas xuntáronlle nunha semán 50.000 pesetas e delas vive. Veleiquí un pobo que sinte esa verba que aínda nós non comprendemos: solidaridade.

Xuntanza de Galeuzca no casal das Xuntas Municipaes, porque o E. B. B. está fechado pol-a policía dende onte. Unha xentileza máis do representante do Goberno

hespañol. A xuntanza conversa dende a meia noite hastra as catro da mañán.

Presídea Dotxandabarat -presidente do E. B. B.- que se senta con Isusi, Rezola, Izaurrieta e Villalabeitia. En roda dunha longa mesa estamos: Pau Pila (Acció Catalana), Estelrich (Lliga Rexionalista), Batista i Roca e Dr. Xirona (Palestra), Riera Punti (Ezquerria Catalana), Carrasco Formiguera e Muñoz Castañer (Unió Democrática de Catalunya), Perea (Acción Vasca), e R. Azcúe, Arbeloa, Leizaola, Ruiz del Castaño e Olabarría por Euzkadi, máis Ramón Goñi e Irujo por Nabarra i-eu por Galiza.

Izaurrieta saúdanos e require a Batista pra que fale. Este espón a xénesis do paito tal coal fixo en Compostela e conta o que pasou na nosa capitalidade. Perea, Estelrich e Riera Punti dín que Acción Vasca, Lliga i-Ezquerria asiñarán satisfetísimas o paito. Estelrich propón que onde dí: *propaganda internazonal* se lle engada e *aizón internazonal*. Discúteo Izaurrieta.

Carrasco propón que se sinale un prazo de quince días, a contar dende oxe, pra que os partidos e orgaizazóns ratifiquen o paito, e que agora se redaite por mín un aita adizional pra que sexa asiñada por Riera, Estelrich e Perea. Adírese Izaurrieta, i-eu, co-a emozón que é de supor, redaito en galego a aita complementaria.

Estelrich dí que non se poña paito, sinón aita, e Carrasco sostén o meu punto de vista e redaizón. Discutimos, en certo intre, apaixonadamente. Carrasco, Isusi e máis eu mostrámonos intransixentes: un aita non supón

acordo, e o feito imprica acordo e compromiso. Dínnos que esto non se pode dar namentras non falen definitivamente os partidos. Respondemos que éstos en principio amostran a sua conformidade posto que pra un paito enviaron aos seus representantes e por outra, nós xa estamos ligados persoalmente a unha aición conxunta aínda que as nosas orgaizazons e partidos acordasen non suscribere o paito de Compostela. Pau Vila e Muñoz adírense a nosa tesis. Asíñamos todos:

«Na vila de Bilbao, do país Euzkadi, a trinta e un de xullo de 1933, xúntanse os siñantes da aita de Compostela co-a finalidade de dar conta das suas xestións às representazóns de Euzkadi e Catalunya que non poideron concurrir à devandita conversa e lérilles o orixinal da aita asíñada. Asisten todol-os seus asíñantes co-a eisceición dos seores Alexandre Bóveda i-Esteban de Isusi. Por unanimidade acórdase modificar o apartado D do artigo 2.º neste senso:

D) A propaganda e aición internazonal nos asuntos que atingan ás tres nazonalidades.

Tamén por unanimidade acórdase fixar nun mes, a decorrer dende esta data, o prazo no que os partidos e orgaizazóns dos tres países teñen de ratificar a siñatura dos seus representantes.

Os seores Joan Estelrich de Lliga Catalana, Dr. Josep Riera i Punti de Esquerra Republicana de Catalunya, D. Andrés Perea de Acción Nacionalista Vasca e D. Manuel Carrasco Formiguera de Unió Democrática de Catalunya,

manifestan a sua adhesión às bases do citado acordo e todol-os asiñantes a sua conformidade às modificazóns consiñadas nesta aita».

Confeso que o máis receoso -o úneco- e menos afervoadado, foi o seor representante da Lliga. Eiscesivamente políteco e dipromático.

Estelrich pide que Galiza estexa representada no próisimo xuntoiro de minorías da S. de N. Respóndolle dando conta da nosa situazón e prometendo trasmitire os desexos desta xuntanza, en tal senso, ao Partido Galeguista. Veleiquí a preocupazón de todos estes irmáns: que Galiza estexa en Xinebra.

Batista i Roca fai lectura dun manifesto que os maores prestixios inteleituaes e polítecos de Cataluña tenzonan pubricar en homenaxe ao País Basco. Leizaola e Rezola, agradécenllo. E con esto finóu a xuntanza, os bascos e máis eu non moi satisfeitos por non ter podido chegar a acordos i-espresións máis radicaes. Na nosa arela soio nos acompañóu Unió Democrática.

Dotxandabarat e Goñi lévanme a gostar unha cervexa no úneco bar aberto a estas horas no bairro, o *Madrileño*, que ten cheiros de tupi non ruoi recomendabre.

31 xullo.

Aparéz Otero Pedrayo que chega de Donostia. Qué ledicia! Era eu soio a representar aos nazonalistas galegos i-en verdade que as máis das veces, sentíndome sempre inferior à representazón, cheguéi a ter angurias de non

podere soportar a responsabilidade. Por qué non están eiquí, e por qué non viñeron comigo na viaxe, Castelao e Suárez Picallo? Aínda hoxe non-o sei. Penso que o Partido Galeguista non se díu conta da trascendencia desta viaxe.

A cidade, na festa nazonal de S. Iñacio, aparéz conmovida, brillante de bandeiras e músicas. Misa en Begoña. A irexa acugulada de xentes; nós encadeirados no presbiterio co-as autoridás nazonalistas bascas. Fala un frade en eusquera longo sermón que non entendo. Ambiente de amplas suntuosidades. A final o pobo en pé canta o hino ao santo máis basco do Paraíso.

Na saída, entre as ovazóns da moitedume, unha aperta longa que me pon bágoas nos ollos: é Ribas, meu compañeiro de reximento no Marrocos, agora xa casado, casi tan vello coma eu, con dous fillos mociños da man traxeados no vello feitío da terra. Ribas é un valente loitador nos eisércitos arredistas. Non nos víramos dende o 1922 e lembramos, aínda con raiba, todo o visto e vivido n-aqueles tempos de vergoña.

Arrodeados de xente imos à cárcel de Larriñaga a cumprimentar aos presos nazonalistas. Hoxe, en comparanza con outros tempos, hai poucos detidos. Son:

Víctor Alonso-Artzuaga, de Bilbao, cumprindo.

Pío de Maidagan, de íd., íd.

Vieto de Santamaría-Esnaritzaga, de íd., íd.

Daniel de Lagardan, de íd., íd.

Esteban de Astoreka, de Bermeo, íd.

Domingo de Urkullu, de Barakaldo, íd.

Eusebio de Uranga, de Sopuerta, sujeto a proceso.
Leonardo de Agirebeitia, de Asua, íd.
Cándido de Azpitarte, de íd., íd.
José Castelao-Aldai, de íd., íd.
Tiburcio de Zárate, de Zamudio, íd.
Fernando de Orueta, de Usansolo, íd.
Valeriano de Amuritza, de íd., íd.
Pablo de Bernaola, de íd., íd.
Jesús de Altuna, de íd., íd.
Felipe de Yurebaso, de íd., íd.
Miguel de Garai, de íd., íd.
Sabín de Amuritza, de íd., íd.
Ioseba de Zenaruzabeitia, de Bedía, íd.
Pascual Alonso-Fullaondo (de A. N. V.), de Barakaldo, íd.
Balbino Soto (íd.), de íd., íd.
Juan de Berasategi (íd.), de íd., íd.
Teodoro de Etxebaria (íd.), de íd., íd.
Luis Vasquez-Matza (íd.), de íd., íd.
Pedro Gómez-Pérez (íd.), de íd., íd.
José de Ayarzagüena, de Bilbao, íd.
Sabín de Jauregi, de Kastrexana, íd.